

Нино Делић

СТАНОВНИШТВО ВОЈНЕ КРАЈИНЕ 1831. ВЕРСКА СТРУКТУРА, НАТАЛИТЕТ, МОРТАЛИТЕТ, НУПЦИЈАЛИТЕТ

САЖЕТАК: У раду је представљена демографска анализа пописа становништва Војне крајине за 1831. годину, који се чува у Аустријском државном архиву. Приказани су детаљна верска структура, стопе наталитета, морталитета и нупцијалитета домицилног становништва према вероисповести у свим региментама и војним комунитетима Војне крајине. Представљени су и подаци о узроцима смрти преминулих лица.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војна крајина, 1831, демографија, Срби, Хабзбуршка монархија, наталитет, морталитет, нупцијалитет

***

На простору Војне крајине је у првој половини XIX века спровођена континуирана евиденција присутног становништва. Аустријска службена статистика у својим публикацијама из прве половине XIX века, тзв. *Табелама*, објављивала је податке о верској структури и другим демографским показатељима појединих провинција Царства, између осталог и Војне крајине.¹ Поменути статистички годишњаци, међутим, не омогућују да се сагледају верска разноликост, наталитет, морталитет и нупцијалитет према верској припадности на нивоу нижих административних целина (генералати, регименте и војни комунитети), иако су детаљне информације таквог карактера свакако морале бити доступне надлежним властима.² У Аустријском државном архиву, у склопу Ратног архива, у фонду Бечког ратног савета – Општа серија, под редним ознакама „Б” чува се многобројна грађа која се односи специфично на област Војне крајине.³ У поменутом фонду сачувани су и табеларни статистички прегледи Војне крајине за 1831. годину, који су, очигледно, служили

¹ Н. Делић, „Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie” / Табеле за статистику Аустријске царевине 1828–1848 као извор за историју српског народа у Хабзбуршкој монархији, *Српске студије* 2 (2011), 189, 195.

² Превелика количина података је очигледно спречила састављаче *Табела* да уврсте и те категорије у званичне публикације.

³ Österreichisches Staatsarchiv (OESTA), Kriegsarchiv (KA), Zentralstellen (ZSt), Wiener Hofkriegsrat (HKR), Hauptreihe.

као предлогак за састављање *Табела*.⁴ Подаци које садржи архивска грађа знатно су богатији, детаљнији и вреднији за истраживање демографских структура од оних које је публикувао Аустријски статистички уред. На темељу ове грађе могуће је сагледати и анализирати верску разноликост, и утврдити прецизне стопе наталитета, морталитета и нупцијалитета свих вероисповести, према региментама и војним комунитетима за 1831. годину. Узимајући у обзир да је православно становништво Карловачког, Банског, Вараждинског и Славонског генералата било скоро у потпуности српске народности, док је у Банатској граници (посебно у источним деловима) било помешано српско или румунско, анализа расположивих података ће нам свакако омогућити да боље сагледамо демографску историју српског православног становништва и на микроплану, а не само на нивоу читаве Војне крајине. Према доступним истраживањима, у областима Бачке и Срема током тридесетих година XIX века забележен је изузетно висок морталитет становништва.⁵ На подручју целе Војне крајине, морталитет је премашивао наталитет 1831. и 1832. године.⁶ Подаци које садржи грађа могу да употпуне наша сазнања о овом феномену и утицају истог на демографска кретања.

ПОПИСНА МЕТОДОЛОГИЈА И ТЕРМИНОЛОГИЈА

У Хабзбуршкој монархији прве половине XIX века, пописи нису спровођени идентичном методологијом и у исто време на читавој територији Царства. У Војној крајини пописи су вршени, по правилу, сваке пете године, док су у међувремену спровођене ревизије истих.⁷

Аустријска статистика користила је појмове за означавање различитих категорија становништва који нису имали у свим случајевима исто значење. Под *домаћим* становништвом (*Einheimische*) у Војној крајини подразумевало се правно становништво, односно грађани дате круновине. Присутне особе, аустријски држављани али грађани друге круновине, означаване су као *туђинци* (*Fremde*). Лица страног држављанства уписивана су у рубрику *странци* (*Ausländer*). Припадници војске бележени су одвојено. Присутно цивилно становништво (без војске и одсутних домаћи) статистика је делила на *домаће* (домаћи присутни) и *ајсолујно* (домаћи, туђинци и странци

⁴ OESTA, KA, ZSt, HKR, Hauptreihe, Karton (Kt.) 4522, 1833 В 53/4.

⁵ П. Микић, *Записи о рађању и умирању деце у Новом Саду и Војводини током XIX и XX века*, Нови Сад 1989; Исти, „Natalitet i mortalitet dece na tlu današnje Vojvodine u prvoj polovini XIX veka”, *Acta Historica medicinae pharmaciae veterinae* XIII/1 (1973), 75–92.

⁶ Званичне статистичке публикације (*Табеле*) исказују ванредно висок морталитет и негативни прираштај у периоду 1829–1848. управо у 1831. години. *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III Jahrgang, 1830*, Wien 1831, Tafeln 1–5; *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, IV Jahrgang, 1831*, Wien 1832, Tafeln 1–5; *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, V Jahrgang, 1832*, Wien 1833 Tafeln 1–5.

⁷ Од већег значаја су подаци за пописне године. Ревизије нису нужно морале приказивати праву слику на терену. На темељу навода у *Табелама* знамо да су пописи вршени 1838. и 1843. године. *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, XI Jahrgang, 1838*, Wien 1839, Tafel 1; *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, XVI Jahrgang, 1843*, Wien 1847, друго (нумерисано и непагинирано) поглавље.

присутни). Под појмом *укујно* становништво (*Total*) најчешће је означавано целокупно присутно становништво (присутни домаћи, туђинци, странци и војска). Подаци о верској разноликости увек се односе на целокупно присутно цивилно становништво, односно *ајсолујно*.⁸

Подаци о броју становника се званично увек односе на почетак године за коју су наведени (мада по правилу потичу са краја претходне године). Бројеви рођених (крштених), умрлих и венчаних односе се на календарске године.⁹

Број присутних припадника војске наведен је за скоро сваку годину, мада није увек сасвим прецизан.¹⁰

СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ПРЕМА ВЕРОИСПОВЕСТИ

Према попису за 1831 (заправо крај 1830) у Војној крајини био је 54.261 присутни припадник војске. Од броја домаћег цивилног становништва (1.075.966) одбијен је број домаћих одсутних (8.353) и придодати су подаци за туђинце присутне (7.593) и странце присутне (481). Тако је поменуте године у читавој Војној крајини забележен број од 1.075.687 присутних цивилних становника за које се наводи и верска структура.

⁸ Постоје одступања од овог система за период 1828–1830. Тада се под домаћим становништвом уписивао укупан број домаћих присутних и неприсутних без присутних странаца и, највероватније, туђинаца. У Далмацији се од 1830. под појмом *домаће становништво* подразумевало целокупно присутно цивилно становништво (домаћи, туђинци и странци присутни) без припадника војске. Ова разлика у категоризацији је битна, пошто се подаци о верској разноликости увек односе на целокупно присутно цивилно становништво (у Далмацији *домаће* а у Војној крајини *ајсолујно* становништво). *Versuch einer Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, I Jahrgang, 1828*, Wien 1829, Tafel 7, 8; *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, II Jahrgang, 1829*, Wien 1830, Tafel 5; *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III Jahrgang, 1830*, Wien 1831, Tafel 4, 5.

⁹ Аустријска статистика је број становника установљавала према рачуноводственим годинама (31. октобар) крајем сваке године. Ови подаци су у публикацијама представљени као подаци с почетка следеће године (на пример: број становника установљен крајем 1840. представљен је као број становника с почетка 1841). Број рођених (крштених), умрлих и венчаних, пореклом од надлежних црквених власти, односи се на календарске године.

¹⁰ У *Табелама* се наводи да одређени број супруга и малолетне деце аустријских војника (око 75.000 на нивоу читаве Монархије) није обухваћен ни у категорији домаћег присутног становништва, нити су бележени као припадници војске. *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, XV Jahrgang, 1842*, Wien 1846, Tafel 2.

Табела 1. Целокућно цивилно присућно стћановнићство ћојединих обласћи Војне крајине 1831. године ћрема вероисћовесћи (удео ћојединих вероисћовесћи у стћановнићству обласћи у %) и број ћрипадника војске.¹¹

Област	Целокупно цивилно присућно стћановнићство према вероисћовесћи (удео у %)						Војска
	Католици	Гркокатолици	Православни	Протестанти	Јевреји	Укупно	
Карловачки генералат	104.009 (46,51)	4.309 (1,93)	115.286 (51,56)	13 (0,01)	-	223.617	12.439
Личка регимента	19.964 (33,85)	-	39.020 (66,15)	-	-	58.984	3.089
в. комунитет Карлобаг	700 (99,57)	-	-	3 (0,43)	-	703	100
Оточка регимента	29.479 (53,42)	-	25.703 (46,58)	1	-	55.183	3.130
в. комунитет Сењ	2.422 (97,11)	-	67 (2,69)	5 (0,20)	-	2.494	149
Огулинска регимента	30.462 (53,97)	6 (0,01)	25.977 (46,02)	1	-	56.446	2.996
Слуњска регимента	20.982 (42,13)	4.303 (8,64)	24.519 (49,23)	3	-	49.807	2.975
Бански генералат	38.974 (36,92)	1	66.593 (63,08)	9	-	105.577	5.919
Прва банска регимента	17.241 (34,18)	-	33.192 (65,81)	1	-	50.434	2.950
Друга банска регимента	18.219 (35,91)	1	32.502 (64,07)	7 (0,01)	-	50.729	2.968
в. комунитет Петриња	3.052 (91,00)	-	301 (8,97)	1 (0,03)	-	3.354	1
в. комунитет Костајница	462 (43,58)	-	598 (56,42)	-	-	1.060	-
Вараждински генералат	89.025 (74,20)	26 (0,02)	30.927 (25,78)	3	-	119.981	5.797
Ђурђевачка регимента	47.107 (74,79)	23 (0,04)	15.857 (25,18)	-	-	62.987	2.907
в. комунитет Бјеловар	1.225 (75,76)	-	391 (24,18)	1 (0,06)	-	1.617	-
Крижевачка регимента	40.089 (73,29)	3 (0,01)	14.603 (26,70)	2	-	54.697	2.890
в. комунитет Иванић Град	604 (88,82)	-	76 (11,18)	-	-	680	-
Славонски генералат	122.388 (50,40)	50 (0,02)	115.910 (47,76)	4.176 (1,72)	295 (0,12)	242.819	13.417
Градишка регимента	41.605 (75,13)	-	13.765 (24,86)	2	1	55.373	3.453
Бродска регимента	60.718 (91,84)	3	5.041 (7,62)	352 (0,53)	1	66.115	2.858

¹¹ Извор: OESTA, Zst, HKR, Hauptreihe, Kt. 4522, 1833 B 53/4.

в. комунитет Брод (Сл. Брод)	2.207 (90,08)	-	243 (9,92)	-	-	2.450	682
Петроварадинска регимента	9.990 (13,52)	3	60.195 (81,49)	3.680 (4,98)	-	73.868	2.871
в. комунитет Петроварадин	3.199 (73,76)	-	1.107 (25,52)	25 (0,58)	6 (0,14)	4.337	1.858
в. комунитет Карловац (Ср. Карловци)	1.238 (26,44)	1 (0,02)	3.438 (73,43)	5 (0,11)	-	4.682	-
в. комунитет Земун	2.207 (24,15)	14 (0,15)	6.597 (72,21)	31 (0,34)	287 (3,14)	9.136	308
Шајкашки батаљон	1.224 (4,56)	29 (0,01)	25.524 (95,03)	81 (0,30)	-	26.858	1.387
Банатски генералат	25.608 (11,18)	41 (0,02)	194.374 (84,87)	8.825 (3,85)	181 (0,08)	229.029	6.105
Немачко-банатска регимента	13.304 (11,91)	9 (0,01)	90.204 (80,72)	8.228 (7,36)	-	111.745	2.816
в. комунитет Панчево	2.568 (25,07)	18 (0,18)	7.535 (73,56)	82 (0,80)	41 (0,40)	10.244	-
Влашко-илирска регимента	6.359 (6,26)	14 (0,01)	94.575 (93,15)	499 (0,49)	81 (0,08)	101.528	3.288
в. комунитет Бела Црква	3.377 (61,27)	-	2.060 (37,37)	16 (0,29)	59 (1,07)	5.512	1
Ердељски генералат	59.701 (38,60)	48.197 (31,16)	16.827 (10,88)	29.939 (19,36)	-	154.664	10.584
Прва секељска регимента	36.573 (99,75)	45 (0,12)	11 (0,03)	34 (0,09)	-	36.663	2.303
Друга секељска регимента	10.847 (34,02)	48 (0,15)	232 (0,73)	20.761 (65,11)	-	31.888	2.310
Прва влашка регимента	284 (1,08)	16.509 (62,53)	8.766 (33,20)	842 (3,19)	-	26.401	2.294
Друга влашка регимента	187 (0,58)	26.535 (82,43)	5.361 (16,65)	107 (0,33)	-	32.190	2.371
Секељски хусари	11.810 (42,91)	5.060 (18,38)	2.457 (8,93)	8.195 (29,78)	-	27.522	1.306
Укупно	439.705 (40,88)	52.624 (4,89)	539.917 (50,19%)	42.965 (3,99%)	476 (0,04%)	1.075.687	54.261

Православно становништво било је у већини у Банатском и Банском генералату, Сремској граници и Личкој регименти као и у војним комунитетима Костајнице, Панчева, Земунa и Сремских Карловаца. У ово време, већинско становништво читаве Војне крајине и даље је православне вероисповести.¹² Уколико се усредсредимо искључиво на области где је православно становништво било преваходно српске народности, односно одбијемо податке за Ердељски генералат, верска структура тог дела Војне крајине изгледала би на следећи начин:

¹² Удео православних житеља у целокупном присутном цивилном становништву ће 1848. опасти на 48,90%. *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, I Teil, XX und XXI Jahrgang 1847/48*, Wien 1853, Tafeln 1–5; *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, II Teil, XX und XXI Jahrgang, 1847/48*, Wien 1853, Tafeln 1–5.

Табела 2. Целокућно цивилно присућно становнићство Карловачког, Банског, Вараждинског, Славонског и Банайског генералата према вероисповести 1831. године.¹³

Целокупно цивилно присућно становнићство према вероисповести (удео у %)					
Католици	Гркокатолици	Православни	Протестанти	Јевреји	Укупно
380.004 (41,26)	4.427 (0,48)	523.090 (56,79)	13.026 (1,41)	476 (0,05)	921.023

У делу Војне крајине где су живели православни Срби, већину становништва чинили су управо православни верници (56,79%). Ако се узме у обзир да је 1819. године, удео Срба у православном становнишћу Банатског генералата био око 40%, и претпоставимо да се тај однос није битније мењао све до 1831. године, можемо да израчунамо приближан број православних Срба у свих пет генералата.¹⁴ Године 1831, 40% православног становништва Банатске границе представљало је око 77.750 људи. Уколико овај број одбијемо од израчунатог укупног броја православних верника, добијамо приближно 406.500 људи. То чини око 44% од укупног цивилног присућног становништва у свих пет генералата и вероватно представља приближан број православних Срба у овим областима. Овај податак представља процену, и треба га узимати са одређеном резервом.

НАТАЛИТЕТ, МОРТАЛИТЕТ И НУПЦИЈАЛИТЕТ СТАНОВНИШТВА

Током 1831. године, у Војној крајини је евидентиран изузетно висок број смртних случајева. На ширем подручју (Бачка, Срем, Банат) забележен је сличан тренд, који је, између осталог, био узрокован и епидемијом колере.¹⁵ Грађа којом располажемо омогућује нам да сагледамо демографске показатеље веома детаљно, на нивоу регименти и комунитета Војне крајине и према вероисповести:

¹³ Извор: Табела 1.

¹⁴ Број православних становника словенског језика (православних Срба) за 1819. годину према: OESTA, KA, ZSt, HKR, Sonderreihen (SR), Militärgrenze, Kt. 32; Н. Делић, „Попис Банатске војне границе 1819. године”, *Мешовићиа грађа* 35 (2014), 67–79.

¹⁵ Колере је било и у Војној крајини, али, према расположивим подацима, није била толиког интензитета да би се тиме објасниле изузетно високе стопе морталитета. С. Јовин, *Епидемија колере у Војводини 1831. године*, докторска дисертација, Нови Сад 1978, 15–102. Вид. и напомене број 5 и 6.

Табела 3. Број рођених (кршћених) и умрлих у обласћима Војне крајине 1831. године према вероисповести.¹⁶

Област	Број рођених					Број умрлих				
	Католици и гркокатолици	Православни	Протестанти	Јевреји	Укупно	Католици и гркокатолици	Православни	Протестанти	Јевреји	Укупно
Карловачки генералат	3.668	3.931	-	-	7.599	4.200	4.326	1	-	8.527
Личка регимента	850	1.530	-	-	2.380	598	1.058	-	-	1.656
в. комунитет Карлобаг	41	-	-	-	41	25	-	-	-	25
Оточка регимента	774	614	-	-	1.388	889	884	1	-	1.774
в. комунитет Сењ	78	6	-	-	84	53	4	-	-	57
Огулинска регимента	1.285	1.052	-	-	2.337	1.105	968	-	-	2.073
Слуњска регимента	640	729	-	-	1.369	1.530	1.412	-	-	2.942
Бански генералат	1.829	2.433	-	-	4.262	2.223	3.469	-	-	5.692
Прва банска регимента	849	1.130	-	-	1.979	1.008	1.474	-	-	2.482
Друга банска регимента	843	1.286	-	-	2.129	982	1.953	-	-	2.935
в. комунитет Петриња	111	8	-	-	119	193	33	-	-	226
в. комунитет Костајница	26	9	-	-	35	40	9	-	-	49
Вараждински генералат	4.545	1.564	-	-	6.109	5.467	2.095	-	-	7.562
Ђурђевачка регимента	2.478	749	-	-	3.227	2.727	986	-	-	3.713
в. комунитет Бјеловар	31	17	-	-	48	82	18	-	-	100
Крижевачка регимента	2.015	798	-	-	2.813	2.639	1.030	-	-	3.669
в. комунитет Иванић Град	21	-	-	-	21	19	1	-	-	20
Славонски генералат	6.336	5.341	197	9	11.883	7.932	7.735	271	24	15.962
Градишка регимента	2.454	801	-	-	3.255	3.169	1.061	1	-	4.231
Бродска регимента	2.926	259	16	-	3.201	3.242	274	20	-	3.536
в. комунитет Брод (Сл. Брод)	95	6	-	-	101	103	12	-	-	115
Петроварадинска регимента	543	2.830	179	-	3.552	825	3.825	237	-	4.887
в. комунитет Петроварадин	124	33	1	-	158	220	69	2	-	291
в. комунитет Карловац (Ср. Карловци)	42	84	-	-	126	82	194	-	-	276

¹⁶ Извор: OESTA, Zst, HKR, Hauptreihe, Kt. 4522, 1833 B 53/4.

в. комунитет Земун	96	204	-	9	309	171	393	9	24	597
Шајкашки батаљон	56	1.124	1	-	1.181	120	1.907	2	-	2.029
Банатски генералат	1.238	8.754	566	2	10.560	1.634	10.021	509	1	12.165
Немачко-банатска регимента	692	4.265	541	-	5.498	1.058	5.389	487	-	6.934
в. комунитет Панчево	116	297	2	-	415	201	382	10	-	593
Влашко-илирска регимента	273	4.120	23	2	4.418	219	4.190	12	-	4.421
в. комунитет Бела Црква	157	72	-	-	229	156	60	-	-	216
Ердељски генералат	4.735	503	905	-	6.143	3.195	458	835	-	4.488
Прва секељска регимента	2.353	-	-	-	2.353	1.484	-	-	-	1.484
Друга секељска регимента	440	-	830	-	1.270	354	-	773	-	1.127
Прва влашка регимента	684	302	9	-	995	582	208	9	-	799
Друга влашка регимента	1.140	146	-	-	1.286	665	164	-	-	829
Секељски хусари	118	55	66	-	239	110	86	53	-	249
Укупно	22.351	22.526	1.668	11	46.556	24.651	28.044	1.616	25	54.336

Подаци о броју рођених и умрлих односе се на целокупно присутно становништво (са војском). Применом ових података на број целокупног цивилног присутног становништва према вероисповести добијамо и приближне стопе наталитета и морталитета. Апсолутна прецизност израчунатих стопа није могућа, али није ни неопходна како би се указало на најзначајније трендове и обрасце.¹⁷

¹⁷ У Војној крајини те године био је 54.261 припадник војске (4,8% од целокупног присутног становништва). Није нам позната верска структура војске нити удео војних породица у наталитету и морталитету. Претпоставили смо да код припадника војске оба демографска показатеља не бележе битно различиту структуру према вероисповести од остатка становништва. Због тога су израчунате стопе наталитета и морталитета према вероисповести приближне. Стопе које се односе на целокупно присутно становништво (са војском) су тачније, пошто се и бројеви рођених и умрлих односе управо на категорију свег присутног становништва. По правилу, стопе наталитета и морталитета израчунавају се коришћењем формула ($n = N/P \times 1000$) и ($m = M/P \times 1000$), где N означава број новорођених, M број умрлих, P број становника средином посматране године. Пошто не располажемо подацима о броју становника према вероисповести појединих области и за 1832. годину (како би се израчунао број становника средином посматране године, иако ни то није сасвим могуће због чињенице да се пописи заправо односе на сам крај претходне године), приморани смо да користимо наводе пописа за почетак 1831 (односно, са краја 1830). Стопе су сходно томе другачије него кад би се користило уобичајен поступак. Стопе наталитета и морталитета становништва према вероисповести су сходно методологији израчуна нешто више од реалних, док су опште нешто ниже.

Табела 4. Природни прираштај, приближне стопе natalитета и mortalитета према вероисповести у областима Војне крајине 1831. године.¹⁸

Област	Природни прираштај					Стопе							
						Natalитета у %				Mortalитета у %			
	Католици и гркатолици	Православни	Протестанти	Јевреји	Укупно	Католици и гркатолици	Православни	Протестанти	Целокупно присутно ст. (са војском)	Католици и гркатолици	Православни	Протестанти	Целокупно присутно ст. (са војском)
Карловачки генералат	-532	-395	-1	-	-928	33,86	34,10	0	32,19	38,77	37,52	76,92	36,12
Личка регимента	252	472	-	-	724	42,58	39,21	-	38,34	29,95	27,11	-	26,68
в. комунитет Карлобаг	16	-	-	-	16	58,57	-	0	51,06	35,71	-	0	31,13
Оточка регимента	-115	-270	-1	-	-386	26,26	23,89	0	23,80	30,16	34,39	1000	30,42
в. комунитет Сењ	25	2	-	-	27	32,20	89,55	0	31,78	21,88	59,70	0	21,57
Огулинска регимента	180	84	-	-	264	42,18	40,50	0	39,32	36,27	37,26	0	34,87
Слуњска регимента	-890	-683	-	-	-1.573	25,31	29,73	0	25,94	60,51	57,59	0	55,74
Бански генералат	-394	-1.036	-	-	-1.430	46,93	36,54	0	38,23	57,04	52,09	0	51,05
Прва банска регимента	-159	-344	-	-	-503	49,24	34,04	0	37,07	58,47	44,41	0	46,49
Друга банска регимента	-139	-667	-	-	-806	46,27	39,57	0	39,65	53,90	60,09	0	54,66
в. комунитет Петриња	-82	-25	-	-	-107	36,37	26,58	0	35,47	63,24	109,63	0	67,36
в. комунитет Костајница	-14	0	-	-	-14	56,28	15,05	-	33,02	86,58	15,05	-	46,23
Варајдински генералат	-922	-531	-	-	-1.393	51,04	50,57	0	48,57	61,39	67,74	0	60,12
Ђурђевачка регимента	-249	-237	-	-	-486	52,58	47,23	-	48,97	57,86	62,18	-	56,35
в. комунитет Бјеловар	-51	-1	-	-	-52	25,31	43,48	0	29,68	66,94	46,04	0	61,84
Крижевачка регимента	-624	-232	-	-	-856	50,26	54,65	0	48,85	65,82	70,53	0	63,71
в. комунитет Иванић Град	2	-	-	-	1	34,77	0	-	30,88	31,46	13,16	-	29,41
Славонски генералат	-1.596	-2.394	-74	-15	-4.079	51,75	46,08	47,17	46,38	64,78	66,73	64,89	62,29
Градишћанска регимента	-715	-260	-1	-	-976	58,99	58,19	0	55,33	76,17	77,08	500	71,92
Бродска регимента	-316	-15	-4	-	-335	48,19	51,38	45,45	46,41	53,39	54,35	56,82	51,27

¹⁸ Стопе natalитета и mortalитета за јеврејску заједницу нисмо уврстили у табелу, пошто је количина података веома мала: Извор: Табела 3.

в. комунитет Брод (Сл. Брод)	-8	-6	-	-	-14	43,04	24,69	-	32,25	46,67	49,38	-	36,72
Петроварадинска регимента	-282	-995	-58	-	-1.335	54,34	47,01	48,64	46,29	82,56	63,54	64,40	63,68
в. комунитет Петроварадин	-96	-36	-1	-	-133	38,76	29,81	40	25,50	68,77	62,33	80	46,97
в. комунитет Карловац (Ср. Карловци)	-40	-110	-	-	-150	33,90	24,43	0	26,91	66,18	56,43	0	58,95
в. комунитет Земун	-75	-189	-9	-15	-288	43,22	30,92	0	32,72	76,99	59,57	290,32	63,21
Шајкашки батаљон	-64	-783	-1	-	-848	44,69	44,04	12,35	41,81	95,77	74,71	24,69	71,84
Банатски генералат	-396	-1.267	57	1	-1.605	48,27	45,04	64,14	44,91	63,71	51,56	57,68	51,74
Немачко-банатска регимента	-366	-1.124	54	-	-1.436	51,98	47,28	65,75	47,99	79,47	59,74	59,19	60,53
в. комунитет Панчево	-85	-85	-8	-	-198	44,86	39,42	24,39	40,51	77,73	50,70	121,95	57,89
Влашко-илирска регимента	54	-70	11	2	-4	42,84	43,56	46,09	42,15	34,36	44,30	24,05	42,18
в. комунитет Бела Црква	1	12	-	-	13	46,49	34,95	0	41,54	46,19	29,13	0	39,18
Ердељски генералат	1.540	45	70	-	1.655	43,88	29,89	30,22	37,17	29,61	27,22	27,89	27,16
Прва секељска регимента	869	-	-	-	869	64,26	0	0	60,39	40,53	0	0	38,08
Друга секељска регимента	86	-	57	-	143	40,39	0	39,99	37,14	32,49	0	37,23	32,96
Прва влашка регимента	102	94	0	-	196	40,73	34,45	10,69	34,68	34,66	23,73	10,69	27,84
Друга влашка регимента	475	-18	-	-	457	42,66	27,23	0	37,21	24,89	30,59	0	23,99
Секељски хусари	8	-31	13	-	-10	6,99	22,39	8,05	8,29	6,52	35,00	6,47	8,64
Укупно	-2.300	-5.518	52	-14	-7.780	45,40	41,72	38,82	41,20	50,07	51,94	37,61	48,09

Цео простор Војне крајине, осим ердељског дела, исказује веома негативан развој становништва. Уочљиве су, такође, велике регионалне разлике. У западним и источним деловима Војне крајине (Карловачки и Ердељски генералат) стопе наталитета и морталитета релативно су ниске а у Ердељској граници забележен је и раст популације. У пределима Славоније и Срема наталитет је доста висок, а морталитет достиже изузетно високе стопе, што узрокује значајније смањење становништва. Занимљив је и случај Слуњске регименте, где је морталитет знатно виши него у остатку генералата (уз истовремено низак наталитет).

Званична статистика бележила је и узроке смрти у појединим областима Војне крајине, што нам омогућује да боље сагледамо здравствене и друге прилике на том подручју:

Табела 5. Узроци смрти у Војној крајини у 1831. години (удео у %).¹⁹

Област	Болести			Насилне смрти	Погубљења
	Уобичајене	Епидемије	Богиње		
Карловачки генералат	8.266 (96,94)	190 (2,23)	9	61	1
Бански генералат	5.606 (98,49)	-	35	50	1
Вараждински генералат	7.207 (96,07)	-	250	45	-
Славонски генералат	15.020 (94,10)	809 (5,07)	54	78	1
Банатски генералат	11.575 (95,15)	541 (4,45)	1	3	-
Ердељски генералат	4.215 (93,92)	225 (5,01)	6	42	-

Огромна већина смртних случајева окарактерисана је као последица „уобичајених болести”. Не знамо шта се све убраја у поменути категорију, али с обзиром на то да не постоји рубрика за природне смрти, једино логично објашњење које преостаје је да су овде убрајана и лица која су преминула од старости. Према званичним подацима, на посматраном простору није било значајних и фаталних епидемија. Тај податак је веома занимљив, узимајући у обзир чињеницу да је током лета и јесени 1831. године у Угарској забележена интензивна епидемија колере са високим бројем смртних случајева. Ова заразна болест се веома раширила у Бачкој жупанији. У мањој мери појавила се и на простору Срема, Карловачког генералата и у неколико места у Славонији. У коликој мери је ова болест утицала на морталитет у Војној крајини није могуће прецизније одредити на темељу расположивих извора.²⁰

Занимљива је и појава несразмерне дистрибуције наталитета и морталитета према вероисповести у Вараждинском и Славонском генералату. Католичко и гркокатоличко становништво исказују више стопе наталитета, истовремено са нижим стопама морталитета, од православног становништва. Такав тренд, уколико је дужег рока, недвосмислено мења и верску структуру области. Забележени су случајеви када су унутар одређеног насеља жртве болести били искључиво Срби. Сумњало се још и тада да би узрок требало тражити у извесним народним обичајима који не одговарају хигијенским нормама (приликом сахране преминулог итд.).²¹

¹⁹ Извор: OESTA, KA, Zst, HKR, Hauptreihe, Kt. 4522, 1833 B 53/4.

²⁰ Колера је у Бачкој жупанији била интензивна и однела је много живота. Морталитет је у тој области био висок све до четрдесетих година XIX века, али је 1831. година предњачила по броју преминулих. Области Сремске жупаније и Границе као и читаве Славоније, према званичним извештајима, нису биле снажније погођене и епидемија је брзо јењавала не остављајући за собом значајнији број мртвих. Индикативно је, међутим, да је у Сремској жупанији нагло опао број становника између 1829. и 1834. године. Према неким истраживањима, лекари су колеру понекад мешали са другим болестима са сличним симптомима. У равничарским областима Славоније биле су честе и уобичајене болести са симптомима грознице и повећаном секрецијом воде. П. Микић, *Зайиси...*; Исти, „Natalitet i mortalitet...”, 75–92; С. Гавриловић, *Срем у револуцији 1848–1849*, Београд 1963, 7; С. Јовин, *нав. дело*, 15–102.

²¹ С. Јовин, *нав. дело*, 139–140.

НУПЦИЈАЛИТЕТ СТАНОВНИШТВА

Осим наталитета и морталитета, веома битан демографски показатељ представља и број склопљених бракова, односно нупцијалитет. На темељу расположивих података, могуће је реконструисати и структуру нупцијалитета према вероисповести у Војној крајини у 1831. години.

Табела 6. Број склопљених бракова према вероисповести и приближне стопе нупцијалитета у областима Војне крајине 1831. године.²²

Област	Број бракова						Стопе нупцијалитета у %			
	Католици и гркокатолици	Некатолици	Мешани	Православни	Јеврејски	Укупно	Католици и гркокатолици	Некатолици	Православни	Целокупно присутно ст. (са војском)
Карловачки генералат	1.030	-	3	1.015	-	2.048	9,51	-	8,80	8,66
Личка регимента	161	-	-	329	-	490	8,06	-	8,43	7,89
в. комунитет Карлобаг	6	-	-	-	-	6	8,58	-	-	7,47
Оточка регимента	235	-	-	170	-	405	7,97	-	6,61	6,95
в. комунитет Сењ	15	-	-	1	-	16	6,19	-	14,93	6,05
Огулинска регимента	308	-	1	284	-	593	10,11	-	10,93	9,98
Слуњска регимента	305	-	2	231	-	538	12,06	-	9,42	10,19
Бански генералат	395	-	1	650	-	1.046	10,13	-	9,76	9,38
Прва банска регимента	168	-	1	351	-	520	9,74	-	10,57	9,74
Друга банска регимента	176	-	-	294	-	470	9,66	-	9,05	8,75
в. комунитет Петриња	49	-	-	3	-	52	16,06	-	9,97	15,50
в. комунитет Костајница	2	-	-	2	-	4	4,33	-	3,34	3,77
Варајдински генералат	772	-	1	320	-	1.093	8,67	-	10,35	8,69
Ђурђевачка регимента	368	-	-	145	-	513	7,81	-	9,14	7,79

²² Под појмом „некатолици” очигледно се подразумевају протестанти. Стопе нупцијалитета за јеврејску заједницу и мешане бракове нисмо уврстили у табелу због веома малог броја података. Слично као и у случају израчунавања наталитета и морталитета (вид. напомену бр. 15) морали смо модификовати формулу. Стопе су израчунате применом броја становника почетком 1831. године а не средином посматране године. Стопе нупцијалитета према вероисповести су нешто више од реалних, пошто су израчунате применом бројева склопљених бракова на број присутног цивилног становништва (у броју склопљених бракова биле су и војне породице). Опште стопе нупцијалитета ниже су од реалних (због примене на почетак а не на средину посматране године). Извор: OESTA, KA, Zst, HKR, Hauptreihe, Kt. 4522, 1833 В 53/4.

в. комунитет Бјеловар	13	-	-	3	-	16	10,61	-	7,67	9,89
Крижевачка регимента	388	-	1	172	-	561	9,68	-	11,78	9,74
в. комунитет Иванић Град	3	-	-	-	-	3	4,97	-	-	4,41
Славонски генералат	1.385	23	4	1.351	3	2.766	11,31	5,51	11,66	10,79
Градишка регимента	538	-	-	204	-	742	12,93	-	14,82	12,61
Бродска регимента	629	3	2	55	-	689	10,36	8,52	10,91	9,99
в. комунитет Брод (Сл. Брод)	18	-	1	4	-	23	8,16	-	16,46	7,34
Петроварадинска регимента	115	20	1	722	-	858	11,51	5,43	11,99	11,18
в. комунитет Петроварадин	28	-	-	6	-	34	8,75	-	5,42	5,49
в. комунитет Карловац (Ср. Карловци)	17	-	-	38	-	55	13,72	-	11,05	11,75
в. комунитет Земун	31	-	-	55	3	89	13,96	-	8,34	9,42
Шајкашки батаљон	9	-	-	267	-	276	7,18	-	10,46	9,77
Банатски генералат	372	125	10	2.005	3	2.515	14,50	14,16	10,32	10,70
Немачко-банатска регимента	215	117	-	887	-	1.219	16,15	14,22	9,83	10,64
в. комунитет Панчево	35	2	3	86	3	129	13,53	24,39	11,41	12,59
Влашко-илирска регимента	65	6	5	1.027	-	1.103	10,10	12,02	10,86	10,52
в. комунитет Бела Црква	57	-	2	5	-	64	16,88	-	2,43	11,61
Ердељски генералат	890	177	2	106	-	1.175	8,25	5,91	6,30	7,11
Прва секељска регимента	391	2	-	-	-	393	10,68	58,82	-	10,09
Друга секељска регимента	95	165	1	-	-	261	8,72	7,95	-	7,63
Прва влашка регимента	141	2	1	65	-	209	8,40	2,37	7,42	7,28
Друга влашка регимента	237	-	-	28	-	265	8,87	0	5,22	7,67
Секељски хусари	26	8	-	13	-	47	1,54	0,98	5,29	1,63
Укупно	4.844	325	21	5.447	6	10.643	9,84	7,56	10,09	9,42

Резултати показују да је интензитет склапања бракова био највиши у Славонији, Срему и Банату, односно у областима са високом стопом морталитета. Већих разлика између различитих верских група није било. Само у случају Банатске границе католичка и гркокатоличка заједница склапала је знатно већи број нових бракова од осталог становништва.

* * *

Анализом пописа Војне крајине из 1831. године, реконструисана је верска структура на нивоу нижих управних области (генералата, регименти и војних комунитета). Православно становништво, махом српско, представљало је већину у Карловачком, Банском као и у сремском делу Славонског генералата. У Банатском генералату постојала је српско-румунска православна већина. Са гледишта наталитета, морталитета и нупцијалитета, читав

простор је могуће поделити у три зоне. Западне граничарске области (Карловачки генералат) исказују релативно ниже стопе свих демографских показатеља, и нису уочене веће разлике између појединих вероисповести. Само је у Слуњској региони природни прираштај био изразито негативан. На простору Славоније и Срема све анализиране стопе исказују високе вредности. Славонски генералат је изгубио 4.079 становника у 1831. години, што представља око 1,6% укупног становништва. Морталитет је изразито висок, посебно код православног становништва, што узрокује значајан негативан прираштај. Узрок овој појави није тачно утврђен. У правцу ка источном Банату и Ердељском генералату, где живи осим српског и румунско православно становништво, стопе се смањују и забележен је позитиван прираштај. Сходно резултатима, последице по српско православно становништво Вараџдинског и Славонског генералата нису биле идентичне као за остало становништво. Више стопе морталитета код Срба тумачене су и као последица одређених народних обичаја који нису прилагођени климатским и хигијенским условима тога простора.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

THE POPULATION OF THE MILITARY FRONTIER 1831. RELIGIOUS STRUCTURE, NATALITY, MORTALITY AND NUPTIALITY

by

Nino Delić
nino.delic@iib.ac.rs

SUMMARY: The analysis of the 1831 census of the Military Frontier shows that in the western and eastern parts of the region, the main civilian population by religion was the orthodox one.

Area (Frontier)	Population by religion (% in share)					
	Catholic	Greek-Catholic	Orthodox	Protestant	Jewish	Total
Karlovac	104,009 (46.51)	4,309 (1.93)	115,286 (51.56)	13 (0.01)	-	223,617
Banal	38,974 (36.92)	1	66,593 (63.08)	9	-	105,577
Varaždin	89,025 (74.20)	26 (0.02)	30,927 (25.78)	3	-	119,981
Slavonian	122,388 (50.40)	50 (0.02)	115,910 (47.76)	4,176 (1.72)	295 (0.12)	242,819
Banatian	25,608 (11.18)	41 (0.02)	194,374 (84.87)	8,825 (3.85)	181 (0.08)	229,029
Transilvanian	59,701 (38.60)	48,197 (31.16)	16,827 (10.88)	29,939 (19.36)	-	154,664
Total	439,705 (40.88)	52,624 (4.89)	539,917 (50.19)	42,965 (3.99)	476 (0.04)	1,075,687

According to statistical data, the whole Military Frontier show different patterns in natality, mortality and nuptiality.

Area (Frontier)	Rates in ‰		
	Natality	Mortality	Nuptiality
Karlovac	32.19	36.12	8.66
Banal	38.23	51.05	9.38
Varaždin	48.57	60.12	8.69
Slavonian	46.38	62.29	10.79
Banatian	44.91	51.74	10.70
Transylvanian	37.17	27.16	7.11
Total	41.20	48.09	9.42

The Transylvanian frontier was the only area with population growth. The Slavonian frontier lost 4,079 people alone (1.6% of the whole population). According to official data, no real epidemic occurred in this particular region (at the same time cholera was spreading over civilian Hungary). It is an interesting fact, that in the Varaždin and Slavonian frontier, the natality and mortality rates were not distributed among the different religious groups evenly. The mortality rates of the orthodox population were much higher (with natality rates lower at the same time). To some sources, it may be due to certain habits of the orthodox population that caused easier spreading of diseases, and resulted in high mortality.

KEYWORDS: Military Frontier, 1831, demography, Serbs, Hapsburg Empire, natality, mortality, nuptiality

ISSN 0352-5716 | UDC 93/99(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ИСТОРИЈУ

90

НОВИ САД
2014

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ и РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

Александар З. Савић ДАРОВИ СА НИЛА: НОВИ ПОГЛЕД НА СУСРЕТ СВЕТОГ САВЕ СА ЕГИПАТСКИМ СУЛТАНОМ	Aleksandar Z. Savić GIFTS FROM THE NILE: A NEW PERSPECTIVE ON ST SAVA'S ENCOUNTER WITH THE SULTAN OF EGYPT

7–35

Владислав Пузовић УТИЦАЈ ДУХОВНОГ РЕГУЛАМЕНТА (1721) НА СВЕШТЕНИЧКА И МОНАШКА ПРАВИЛА МИТРОПОЛИТА БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКОГ ВИЋЕНТИЈА (ЈОВАНОВИЋА)	Владислав Пузовић ВЛИЈАНИЕ ДУХОВНОГО РЕГУЛАМЕНТА (1721) НА СВЯЩЕННИЧЕСКИЕ И МОНАШЕСКИЕ ПРАВИЛА МИТРОПОЛИТА БЕЛГРАДСКО- КАРЛОВАЦКОГО ВИКЕНТИЯ ЙОВАНОВИЧА

37–54

Нино Делић СТАНОВНИШТВО ВОЈНЕ КРАЈИНЕ 1831. ВЕРСКА СТРУКТУРА, НАТАЛИТЕТ, МОРТАЛИТЕТ, НУПЦИЈАЛИТЕТ	Nino Delić THE POPULATION OF THE MILITARY FRONTIER 1831. RELIGIOUS STRUCTURE, NATALITY, MORTALITY AND NUPTIALITY

55–69

Кристиан Јерић НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ НА УГАРСКОМ САБОРУ ОД 1861. ДО 1868. ГОДИНЕ	Kristian Jerić NATIONAL QUESTION IN THE HUNGARIAN PARLIAMENT FROM 1861 TO 1868

71–99

ГРАЂА и ПРИЛОЗИ
MATERIALS and CONTRIBUTION

Милорад П. Радусиновић   Милорад П. Радусинович
НИКОЛАЈ ХАРТВИГ У   ДОКТОР ВУЧЕТИЧ В СВОЕМ
ДНЕВНИКУ ДОКТОРА   ДНЕВНИКЕ О НИКОЛАЕ ГАРТВИГЕ
ВУЧЕТИЋА 1912–1913. ГОДИНЕ   ОТ 1912–1913 ГГ.
101–109

Александар Стојановић   Aleksandar Stojanović
ОСТАВКА КОМЕСАРА ЗА ЦЕНЕ И   RESIGNATION OF DR GOJKO GRĐIĆ,
НАДНИЦЕ ДР ГОЈКА ГРЂИЋА ИЗ   THE COMMISSIONER FOR PRICES
АВГУСТА 1941. ГОДИНЕ: ПРИЛОГ   AND WAGES IN AUGUST 1941:
ИСТРАЖИВАЊУ КОЛАБОРАЦИЈЕ   CONTRIBUTION TO RESEARCH
У СРБИЈИ ТОКОМ ДРУГОГ   OF COLLABORATION IN SERBIA
СВЕТСКОГ РАТА   DURING THE SECOND WORLD WAR
111–119

ПРИКАЗИ и БЕЛЕШКЕ
REVIEWS and NOTES

Марија Андрић
Maria Pia Pedani, *Venezia porta d'Oriente*, Bologna: Il Mulino, 2010, 334 pg.
121–123

Александар З. Савић
Les Ottomans et le temps (sous la direction de François Geogron et Frédéric Hitzel),
Brill, Leiden–Boston 2012, xii, 387 p.
123–125

Јелена Илић Мандић
Бојана Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*,
Београд: Историјски институт, 2014, 382 стр.
126–129

Михаел Антоловић
Аника Момбауер, *Узроци Првог свейског рата. Сјорена и сагласности*,
Београд: СЛЮ, 2013, превела са енглеског Ксенија Тодоровић, 226 стр.
130–132

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
133–134